

VALENTIN PUTANEC, ZAGREB

PRILOZI ZA PROUČAVANJE DIFTONGACIJE
U DALMATSKOM: I. APELATIVI BENJA I BOJANA TE
PREZIME KOŽIČIĆ-BENJA

1. Etimologiju prezimena *Benja* već je postavio Konstantin Jireček u raspravama *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* I, 72: »Abgeleitet mit -ja, wie *Bêlja* oder *Črnja*, ist *Benna*, später *Begna* von *Benedictus*, wie heute noch eine alte Patricierfamilie von Zara heisst«. To isto autor ponavlja u II, 25 s.v. *Benedictus*, a u III, 6 s.v. *Bena*, *Benna*, *Begna* citira najstarije potvrde: »Mi cha Bene 1198 (»gedruckt« Beue!), filius de Bena Micha 1199, Damianus de Begna 1281, Dobre de Begna 1283, Paulus filius condam Damiani Dobri Benne 1289, Nicola condam Dobri de Begne 1289. » U III, 34. s.v. Kožičić nastavlja: »Eine Linie der Begna von Zara, aus ihnen der Bischof von Modruša Simon de B., genannt K, ...Sl. Kožica, dim. von koža Leder.« Dakle, Jireček o prezimenu *Benja* piše na tri mjesta, a o prezimenu *Kožičić* na jednom mjestu. Ovu Jirečekovu etimologiju preuzima Petar Skok u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1,400 s.v. *dičiti* (se): »Lično ime *Benedictus*... na -ja prezime *Benja*...«. Tomo Maretić (*Rad JAZU* sv. 71 i 72) uopće ne spominje ovog prezimena (*Benja*), dok Daničić u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU 1,233 citira ime i prezime *Šimun Benja* alj ga ne tumači etimološki.

2. Prema tome o ovom prezimenu odnosno o ova dva prezimena (*Kožičić-Benja*) ne bi sa stanovišta naše današnje antroponimijske metodike trebalo posebno govoriti. No ipak postoji jedan problem koji pokreće činjenica da se na grobnim pločama obitelji *Kožičić-Benja* pojavljuje grb s razapetom volovskom kožom i izrađenim papcima kao u dvopapkara. Te se grobne ploče nalaze u klastrumu samostana časnih sestara na Ugljanu gdje je pokopan *Šimun Kožičić-Benja* i njegova obitelj (roditelji, otac i majka te rodbina). Te su ploče skinute s raka u crkvi i danas su izložene u klastrumu samostana da ih posjetioци mogu promatrati. Odatle odmah možemo zaključiti da se u tom elementu grba aludira na prezime *Kožičić* i njegovu vezu s etimološkom istoznačnicom *koža*, odnosno *kožica*. U grboslovlju su poznate ove vrste simbolike i time bi stvar bila riješena ali se odmah postavlja i pitanje nije li prvo prezime samo prijevod drugoga, odnosno ne radi li se u prezimenu *Benja* o nekoj osnovnoj riječi koja također znači *koža* = *kožica*, tj. da se u prezimenu *Benja* ne bi radilo o slavenskom hipokoristiku od *Benedikt* (*Beno/Bene* + *-ja* > *Benja* kao *Čnomir* > *Črne* + *-ja* > *Črnja*), odnosno da se u vrijeme kada obitelj *Kožičić-Benja* izrađuje svoj grob prezime povezivalo s nekom riječi kojoj je *kožica* prijevod. Razrada ovih problema zadatak je ovog članka. Razmotrit ćemo pojavu ovih

prezimana u Zadru, njihovu etimologiju kao i pitanje da li postoje neki apelativi koji će nam pomoći riješiti sve ove probleme.

3. Relativnu kronologiju prezimena *Benja* u Zadru već je načinio Jireček (v. gore 1). Najprije se javlja ime-prezime *Bene/Bena*: svjedok *Micha Beue* 1198 (*Codex diplomaticus* 2,297) što treba dakako čitati *Bene* jer se slijedeće godine 1199 kao svjedok javlja i *filius de Bena Micha* (*Codex diplomaticus* 2,328). Hrvatsko ime *Micha* očiti je hipokorisnik od osobnog imena *Michael* pa je prema tome *Bene/Bena* nadimak-prezime. Već ova grafija iz 12. st. (usp. grafiju *Dabrana za Dobronja*, *Codex diplomaticus* 1,235) može označivati palatalni izgovor koji se i stvarno označuje u grafiji *Begna* (u Jirečeka najranija potvrda iz 1281, dakle 13. st.; neki Damijan sin Dobre de *Begna* javlja se 1280—1287, Dominik sin Dobre de *Begna* 1275, Nikola sin Dobre de *Begna* 1279—1289, cf. *Codex diplomaticus* 6,744). Za naše razmatranje bit će važno reći da *Begna* u ovim potvrdama nije osobno ime nego je ili nadimak /neki apelativ, po porijeklu/ ili prezime, dakako plemićko (*de...*) jer su i nosioci kasnijeg prezimena *Kožičić-Benja* zadarski plemići.

4. U obitelji ovih zadarskih plemića prezime se *Benja* javlja i samostalno, bez povezivanja s *Kožičić-Kožica-Koža*, a i kasnije: 1377 u Zadru je svjedok *ser Simone de Begna de Iadra* (*Codex dipl.* 15,247). Prezime pak *Kožičić* javlja se najprije kao osobno ime *Koža/Koša* (u Zadru dakako): 1194—1198 zadarski plemić, »advocatus et consul«, *Coscia Gregorii*, 1190 *Coscia Grigoni*, 1199 *Coscia Gregorii* (filius) *Jacobus* i *filius Paulus* (*Codex dipl.* 2,416). Kasnije se spomenuti *Coscia* (*Cossa*) *filius Gregorii* javlja i 1201—1222 (*Codex dipl.* 3,499). Ime se ovo javlja i u vezi s *Prode*: *Prodde de Cosa* 1284 (*Codex dipl.* 6, 514,663). Ime se javlja i u obitelji *Benja*: 1363 *a condam Coxa de Begna* (*Codex dipl.* 13,311, u isto doba i s kršćanskim imenom: *Damianus de Begna*, *Grisonus de Begna*). Javlja se i u imenovanju rektora i suca istražitelja u Zadru 1367—1373 (*Codex dipl.* 14,642): 1367 *atque tradidit ser Chose condam Mathei de Begna* (str. 89), *cofessus fuit se a ser Chosa... habuisse* (str. 90), *eidem ser Chose emptori* (str. 91), 1368 *Ser Cosa de Begna* (str. 129), 1368 *Ser Cosa condam Mathei de Begna* (str. 155), *dicti ser Cose... dicto ser Cose* (str. 156), 1370 *Ego Chosa condam Matey de Begna* (*iudex...*, str. 279), 1372 *Ser Cosa condam Mathei de Begna... ser Cosa... dicto ser Cose* (str. 431, 432) 1373 *et ser Cose de Begna* (str. 558, isti se javlja i u *Codex dipl.* 15, str. 495). Ime je *Koša/Koža* izdavač *Codex dipl.* (sv. 2, str. 416) izvodio od *Cosmas*, što bi bilo hipokoristik, ali se sada ovo ime javlja i u liku *Kožica*, što očito dokazuje da se valjda pod mletačkim utjecajem intervokalno *š* izgovaralo *ž* (dakle: *Koša* > *Koža*, *Kožica*, kao *Petar* > *Petrica*): najranije se *Kožica* javlja 1321 u liku *monachus Franciscus de Cosiça* (*Codex dipl.* 9. 3. 4, 18), notar *Maurus de Cosiça* 1328—1347 (*Codex dipl.* 10 i 11). Kada sada znamo da se u slučaju biskupa Šimuna *Kožičić-Benja* javlja veza obaju prezimena, zaključiti nam je ili

a. da se obitelj *Benja* povezala s obitelji *Kožičić* pa se jedna grana obitelji prozvala po toj vezi *Kožičić-Benja*, ili

b. da se u doba kada se rade obiteljski grbovi (doba ranog feudalizma u 12. st.) u jezičnoj svijesti nosioca tog obiteljskog prezimena *Kožičić-Benja*

oba imena povezuju i tumače kao prijevodi, tj. da ima apelativ *benja* znači *koža* = *kožica*. U tom bi slučaju dakako *Kožičić* bilo slavensko, hrvatsko prezime kojemu u romanskom odgovara prezime *Benja*. Upravo ovo drugo može se zaključiti iz činjenice da se u grbu obitelji javlja *volovska koža* kao simbol obitelji.

5. Postoje dva apelativa i ovo prezime *Benja* koje možemo povezivati sa dalmatskim refleksom za lat. *bovinus* > /cutis/bovina »volovska koža«. Samo *bovina* bilo bi poimeničenje elipsom, slično kao što je u dalmatskom veljotskom od lat. *capra* nastalo *caprina* (caro, usp. *una lena caprina* 918 u Zadru, cf. Jireček, *Die Romanen* 1,80) > (Krk) *capraina* »koza, capra« /cf. Bartoli, *Das Dalmatische*, II, 193, 363 f, 420, s mnogo potvrda u svih zapisivača/.

a. Stojan Novaković (usp. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU* 1, 233-234) bilježi u zagonetkama (valjda s nekog obalnog područja) neobičnu riječ o svrdlu *benja* kao »ime volu« koje ime u drugim varijantama ove zagonetke o svrdlu zamjenjuju volovska imena *mrkonja* i *galonja*: *navrh kuće bēnja preživa a ogrizine mu na zemlju padaju*. Hoće se reći da se svrdlo gore okreće a dolje padaju ostružine kao rezultat njegove vrtnje. Ova zagonetka mora da je iz velike starine, iz doba dok se u bilingvoj sredini još zna da u ovoj zagonetki riječ *benja* znači »vol«. Dokaz je to upravo da je ovakva zagonetka postojala i u dalmatskom govoru (malo niže ćemo pokazati da je to moralo biti prije prijelaza dalmatskog diftonga *ei* u *ai*, dakle prije 11. st.). Dovodim ovu riječ u vezu sa dalmatskim refleksom za lat. *bovina* kao i prezime *Benja* (v. niže 6).

b. U rukopisnom talijansko-hrvatsko-latinskom rječniku (Arhiv JAZU I. b. 142) Ivana Tanzlingera Zanottija (1651—1732) pisanom »u Zadru na 2. kolovoza 1679«, nailazimo na hapaks *bojana* stavljenom naknadno iznad riječi

BOYANA

knjiga s. v. *volume, libro (knigha) volumen, -inis*. Autor i inače naknadno dopisuje riječi: tako s. v. *datio de pascoli / travarina / scripturae* iznad *travarina* dopisuje *PRIHODISCHE* čime hoće reći da se radi o prihodu koji se dobiva od iznajmljivanja ispaše (travarina). Tomo Matić koji je opisivao upravo i ovaj rukopis i koji se u nekoliko navrata bavio hapaksima u naših pisaca i leksikografa (*Rad JAZU* 293, 315, 327) uopće ne spominje ove riječi. Ja je izvodim također od *bovina* jer je *volume* (lat. *volumen*) prvenstveno »rukopisni smotuljak od pergamene, kože« a koji se izrađivao od raznih koža (jarčeva, janjeća, volovska). Moramo zaključiti da je Tanzlinger u Zadru čuo da riječ *BOYANA* znači »pergamentni smotuljak, knjiga« pa je s. v. *volume, libro* tu riječ i zapisao, misleći da označuje onu vrstu rimskih knjiga koje su se smotavale a bile od kože (pergamene).

6. Prezime *Benja* i apelativ *benja* možemo prema tome izvesti na slijedeći način: lat. *bovina* > *boveina > (u hrvatskom kao lat. *corōna* > *k̄runa*, lat. *columna* > *klunda*) **b̄veina* > *bveina > (metatezom *ein* > *enj*, *bv* > *b*) *benja*. Za stadij **b̄veina* možemo uzeti i betizam tipa *volta* > *holta* i sažimanje: **b̄veina* > **b̄beina* > *beina > *benja*. Vulgarno-lat. i /i/ dalo je u otvorenom slogu *eḷ* (cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II, 337, 351—

—352) koje kasnije prelazi u *ai*. Stadij *ei* je u 11. stoljeću u prijelazu u *ai* na što upućuju grafije *Chaleinna/Chalainna/Chalenna, Ursainna/Urseinna*, sve iz vremena 1070—1076 (cf. *Codex dipl.* 1, 148, 150, 156, 149). U svakom slučaju poznati primjer iz 1067 (*Codex dipl.* 1, nro 73, Bartoli, *Das Dalmatische* 2, 278) *territorium sancti Crisogoni in insula in loco qui antiquo nomine Flaueico (< Flavi vico) dicitur, nunc vero Postimana* kazuje da u 11. st. još znadu da *ei* nije prešao u *ai* u ovom toponimu (nazivu za *Pašman*). Prema tome možemo zaključiti, budući da se u *benja* = *Benja* ne nalazi refleks *ai*, da je apelativ *benja* kao i prezime *Benja* iz vremena prije 11. st. te budući da se u hrvatskom (zbog palatalizacije metatezom) diftong izgubio, ta se riječ sačuvala tako nepromijenjena do današnjih dana. Znači da je apelativ *benja* kao i prezime *Benja* adaptirana posuđenica iz dalmatskoga u hrvatskom jeziku, u slavonskoj sredini u Zadru, iz vremena prije 11. st. To više nisu savstavnice dalmatskoga romanskog govora u Zadru.

7. Međutim, odmah na prvi pogled opažamo da bi se u obliku *bojana* koji nam je kao stari zaratinizam i hapaks zabilježio Ivan Tanzlinger — Zannotti, moglo raditi o kasnijem refleksu dalmatskog diftonga *ei* > *ai*: lat. *bovina* > **boveina* > **bovaina* > (gubljenje intervokalnog *v*, tip *liscivia* > *losaja*, *jovia dies* > *žuja*, cf. Bartoli, *Das Dalmatische* II, 367) **boaina* > (metateza *ai* > *ja*) *bojana*. Prema tome, riječ *bojana* je nastala u Zadru iza 11. st. u dalmatskom romanskom govoru a sačuvala se s refleksom *ei* > *ai* za diftong te kasnije, nakon nestanka zadarskog dalmatskog govora (u Dubrovniku je dalmatski još živ u 15. st., tako vjerojatno i u Zadru), preuzeta od hrvatskog puka te kao prežitak živjela do 17. st. kada je zabilježena.

8. Zaključno možemo ovdje sažeti sve lingvističke i tekstološke probleme koji nam se nameću u ovom članku. Vezivanje prezimena *Kožičić-Benja* s nekom obitelji iz Slovačke moramo tumačiti nastojanjem plemićkih obitelji da im loza bude iz klasičnih vremena, iz dalekih strana i sl. U slučaju *Kožičić-Benja* radi se o vezivanju iz grafije potvrđenog *Cosiča* s gradom *Košice* u Slovačkoj. Unošenje *volovske kože* u grb obitelji je iz vremena kada se riječ *benja* »volovska koža« još nalazila u pučkom hrvatskom govoru ili se barem tako tumačila. Iz tog vremena vjerojatno je i citirana zagonetka u kojoj se spominje *benja* »vol«. Prezime *Benja* bilo bi nadimak obitelji, nije po porijeklu slavensko ime — hipokoristik prema *Benedikt*. Može se prema tome raditi i o staroj romanskoj obitelji koja je kasnije kroatizirana. Ako je *Koša* hipokoristik od *Cosmas*, on je također romanska tvorba. Sveti *Kuzma* i *Damijan* su poznati sveci »vrači«, jednako na Istoku i na Zapadu, pa bi hipokoristik u hrvatskom bio vjerojatno **Kuža* (u Krašiću se veli *Kuzman* uz *Kuzma*). Preko mletačke lenizacije dobili smo *Koža* (odatle *Kožica* i *Kožičić*) koja se u hrvatskom jezičnom sistemu naslanja na *koža* i putem ovakve etimizacije (reetimizacije) nastaje tumačenje prezimena *Kožičić* u simbolu *volovska koža* na grbu. Oblici *benja* = *Benja* su iz vremena prije 11. st., tj. riječi su pohrvaćene prije prijelaza *ei* u *ai* (kasnije bismo za riječ dobili **banja* i **Banja*). Ove tretirane riječi (*benja* i *Benja*) upućuju na to da je romanska diftongacija dugog *i* /*i*/ iz vremena prije 10. st. s time da se zasada nije mogla utvrditi donja vremenska granica te pojave (difton-

gacija). Dok je stadij *benja* iz vremena prije 11. st., apelativ *bojana* je iz vremena iza 11. st. a prešao je u hrvatski kao prežitak u vrijeme nestanka dalmatskog romanskog govora u Zadru, iza 15. st.

Ako smo dobro protumačili apelative *benja* i *bojana* te prezime *Kožičić-Benja*, naši bi rezultati upućivali na to da trebamo tragati za drugim sličnim romanizmima u kojima se sačuvala situacija diftonškog stanja u dalmatskom. Ovaj naš članak ima biti upravo sitan prilog tom tipu istraživanja kao i naporima Petra Guberine koji je iznio poznatu revolucionarnu ideju o utjecaju čakavske diftongacije na romansku veljotsku diftongaciju (cf. P. Guberina, *La diphtongaison véglote est-elle une diphtongaison romane?*, *Mélanges de linguistiques dédiés à la mémoire de Petar Skok, 1881—1956*, Zagreb 1985, str. 181—191).

Résumé

CONTRIBUTIONS A LA RECHERCHE DE LA DIPHTONGAISON DANS LE DALMATE ANCIEN: I. LES APPELLATIFS *BENJA* ET *BOJANA* Y COMPRIS LE NOM DE FAMILLE *KOŽIČIĆ-BENJA*

Etant donné que le blason de la famille *Kožičić-Benja* comporte la figure d'une peau bœuf, l'auteur discute le problème de ce symbolisme: le nom de famille *Kožičić* provient de *kožica* «une petite peau, une cuticule» ce qui est symbolisé sur le blason et l'auteur cherche la possibilité d'un éventuel calque linguistique dans *Kožičić* (*kožica*) par rapport au mot *benja* si un tel mot existe. Vraiment, dans une devinette on trouve le mot *benja* dans le sens de «bœuf» et dans un dictionnaire manuscrit italo-croato-latin de Ivan Tanzlinger Zanotti (dictionnaire provient de 1679) on trouve un hapax *bojana* dans le sens «volume-livre des Romains». Tous les deux mots sont expliqués par l'auteur comme des romanismes en provenance du lat. *bovina* avec deux reflets pour *i* long latin. Une fois c'est le reflet *ei* (ce reflet est du temps d'avant le 11.e s.) et après *aj* (celui-ci provient du roman de Zadar du temps d'après le 12.e s.): lat. *bovina* > **boveina* > **brveina* > **beina* > *benja*, et ensuite *bovina* > **boveina* > **bovaina* > **boaina* > **bojana*. D'après *benja* on a obtenu le nom de famille *Benja* qui est dans *Kožičić* traduit par *kožica* «cuticule». Le nom de famille *Benja* provient du temps d'avant le 11.e s. et le romanisme *bojana* provient du roman zaratin qui devrait exister à Zadar au moins jusqu'au 15.e s. Il s'ensuit la conclusion qu'il faut poursuivre les recherches concernant les romanismes qui ont conservé l'état diphtongué du phonétisme de l'ancien dalmate.